

УДК 373.3+37.013

Валерія Кирилівна,
аспірант Харківського національного
педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди

РОЗВИТОК ІДЕЙ РОЗВИВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ В ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ

У статті досліджуються витoki ідей розвивального навчання в історії вітчизняної та зарубіжної педагогічної думки. Установлено, що на всіх етапах розвитку педагогічної думки в епіцентрі уваги було розвивальне навчання, як найважливіше відтворення успішності та вдосконалення навчання у школах. Виходячи з цього, розкрито внесок М. Монтеня, Я. А. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, Й. Г. Песталоцці, Д. Б. Ельконіна, В. В. Давидова в розробку питань розвивального навчання.

Ключові слова: розвивальне навчання, педагогічні ідеї, виховання, початкова школа, учень, особистість.

В статье исследуются истоки идей развивающего обучения в истории отечественной и зарубежной педагогической мысли. Установлено, что на всех этапах развития педагогической мысли в эпицентре внимания было развивающее обучение, как самое важное средство успешности и усовершенствование обучения в школах. Исходя из этого, раскрыто вклад М. Монтень, Я. А. Коменского, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци, Д. Б. Эльконина, В. В. Давыдова в разработку вопросов развивающего обучения.

Ключевые слова: развивающее обучение, педагогические идеи, воспитание, начальная школа, ученик, личность.

The article deals with the sources of developing education in the history of pedagogical thought. The article states that on the all stages of pedagogical thought developing education has been in the centre of attention, as the most important reproduction success and improve education in schools. The contribution M. Monten, Y. A. Komenskiy, J.-J. Russo, I. G. Pestalocci, D. B. Elkonin, V. V. Davidov to the research of the aspect of developing education.

Key words: developing education, pedagogical ideas, education, elementary School, pupil, personality.

В останні роки увагу вчителів все частіше привертає ідея розвивального навчання, з яким вони пов'язують можливість принципових змін у школі. Якщо раніше основним завданням було поширення знань,

загальне навчання дітей, то зараз виникла проблема розвитку здібностей, формування талантів у кожної дитини.

Школа відповідальна за наше майбутнє. Але в даний час із завданням розвитку самостійного мислення в усіх дітей вона не справляється. В основній своїй масі діти не активні, не самостійні, схильні до шаблону, до звичного ходу думки, їм важко переключатися від однієї системи дій до іншої. Правильний шлях виходу із такого становища – вдосконалення технології розвивального навчання та виховання.

Дослідженням питань розвивального навчання займалися такі педагоги та мислителі, як М. Монтень, Я. А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Й. Г. Песталоцці, А. Дістервег, Д. Б. Ельконін, В. В. Давидов, Л. С. Виготський та інші. Видатні педагоги залишили за собою педагогічну спадщину, завдяки якій ідеї розвитку вивчаються і в наші роки. Але, на жаль, сьогодні не всі школи використовують ці значущі ідеї.

Метою статті є аналіз витоків ідеї розвивального навчання в історії педагогічної думки.

Історія розвитку ідеї розвиваючого навчання сягає часів Конфуція, який у своїх педагогічних і дидактичних висловлюваннях стверджував, що головне у навчанні – це забезпечення всебічного розвитку особистості. Потім цю ідею Стародавньої Греції продовжили Сократ, Платон, Демокрит, Аристотель, Квінтіліан – у Стародавньому Римі. Зазначені вчені відомі не тільки як філософи, але і як автори педагогічних праць. Їхні думки і тепер актуальні.

Найбільший підйом ідея розвивального навчання отримала в XVI–XIX ст. Нею займалися такі відомі педагоги та філософи як М. Монтень, Я. А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Й. Г. Песталоцці, А. Дістервег та інші. Вони залишили за собою вагому педагогічну спадщину, завдяки якій ідеї розвитку вивчаються і практикуються і до сьогодні. Так, Мішель Монтень (1533–1592) – видатний французький мислитель епохи Відродження, не визнаючи схоластичну науку середньовіччя, виступав за науку досвідчену, що вивчає самі речі, проникаючи в їхню сутність. Можна зробити висновок, що він прихильник розвиваючої освіти, яка не завантажує пам'ять механічно завченими відомостями, а сприяє виробленню самостійності мислення, привчає до критичного аналізу. Це досягається шляхом вивчення як гуманітарних, так і природничо-наукових дисциплін. Останні в той час майже не вивчалися в школах.

Як і всі гуманісти, М. Монтень виступав проти суворої дисципліни середньовічних шкіл, боровся за уважне ставлення до дітей. Педагогічно цінні думки М. Монтеня були сприйняті педагогами XVII–XVIII ст.

Аналіз творів М. Монтеня дозволяє стверджувати, що головною ідеєю в теорії розвивального навчання є те, що воно неможливе без наявності гуманного ставлення до дітей. Для цього навчання має здійснюватися без покарань, без примусу і насильства. М. Монтень

вважав, що розвиваюче навчання можливе тільки при його індивідуалізації. У своїй праці «Досліди» в розділі «Про виховання дітей» він пише: «Я хотів би, щоб вихователь з самого початку, погодившись з душевними схильностями довіреної йому дитини, надав йому можливість вільно проявляти ці схильності, пропонуючи йому зазнати смак різних речей, вибирати між ними й розрізнати їх самостійно, іноді вказуючи йому шлях, іноді, навпаки, – дозволяючи відшукувати дорогу йому самому. Я не хочу, щоб наставник один все вирішував і тільки один говорив, я хочу, щоб він теж слухав свого вихованця» [4, с. 57].

На переконання М. Монтеня, дитина формується як особистість не стільки завдяки отриманим знанням, скільки розвинувши здатність до критичних суджень. «Нехай учитель вимагає з учня не тільки слова проведеного уроку, але й сенс і суть їх, судить про користь, яку він приніс, не за показниками пам'яті свого вихованця, а за його життя. І нехай, пояснюючи щось учню, він покаже йому це з сотні різних сторін і застосує до безлічі різних предметів, щоб перевірити, чи зрозумів учень як слід і в якій мірі засвоїв це».

Після того, як юнакові роз'яснять, що ж, власне, йому потрібно, щоб стати кращим і розумнішим, слід ознайомити його з основами логіки, фізики, геометрії і риторики, і, яку б із цих наук він не вибрав, – раз його розум до цього часу буде вже розвинений, – він швидко досягне в ній успіхів. Викладати йому повинні то шляхом співбесіди, то за допомогою книг, інколи наставник просто вкаже йому відповідного автора, а інший раз він викладе зміст і сутність книги в абсолютно зрозумілому вигляді.

У цьому, за думкою М. Монтеня, полягають основи розвивального навчання.

Вагомий внесок у розвиток ідей розвивального навчання зробив відомий чеський педагог Я. А. Коменський (1592–1670), який був основоположником педагогіки нового часу. У його теоретичних працях з питань навчання й виховання дітей («Материнська школа», «Велика дидактика», «Новітній метод мов», «Пансофічна школа» та ін) однією з найбільш визначних ідей виступає ідея розвивального навчання. Розвиток ним розуміється як реалізація природних здібностей і обдарувань у відповідності з принципом природовідповідності.

З цього приводу Я. А. Коменський писав: «Розвивати те, що має людина «закладеним у зародку», розвивати зсередини, очікувати «дозрівання сил», не штовхати природу туди, куди вона не прагне, слідувати загальним правилам: «Нехай все тече вільно, геть насильство в справах» [3, с. 135].

Педагогічний процес, за переконанням ученого, повинен бути звернений до особистості учня та утвердження в ньому почуття власної гідності, самоповаги, серйозного ставлення до своїх обов'язків, до навчальної праці.

Я. Коменський у своїх творах багато уваги приділив розкриттю природи дитини та її здібностей. У цьому відношенні поряд з «Великої дидактикою» слід особливо відзначити його працю «Про культуру природних обдарувань».

Питання про дитину і її здібності Я. Коменський вирішує на рівні передової науки свого часу. Він вважає, що кожна дитина незалежно від раси, стану і статі здатна вчитися і стати освіченою людиною.

Отже, з вищезазначеного можна зробити висновок, що людина народжується не з готовими знаннями, а зі здібностями до знань, які необхідно розвивати у відповідності з принципом природовідповідності. І це є головною ідеєю Я. Коменського в теорії розвивального навчання.

Погляди Я. Коменського знайшли подальший розвиток у працях видатного французького мислителя, педагога, просвітителя XVIII століття Жан Жака Руссо (1712–1778).

У своїх творах «Сприяв прогрес наук та мистецтв поліпшенню чи погіршенню моралі?», «Суспільний договір», «Еміль, або про виховання», Ж.-Ж. Руссо піддав осуду забобони, вади та соціальні несправедливості, породжені феодальним ладом. Зокрема, він різко критикував сучасне йому виховання, яке не враховує ні вікових та індивідуальних особливостей дітей, ні потреб життя.

Як відомо, Ж.-Ж. Руссо є основоположником теорії природного, вільного виховання, яке враховує закон фізичного, розумового й морального розвитку дітей.

Педагогічні погляди Ж.-Ж. Руссо пронизані ідеями гуманізму й демократизму, глибокою любов'ю до дитини, турботою про її всебічний розвиток. У відповідності з власними педагогічними поглядами щодо теорії розвивального навчання, Ж.-Ж. Руссо висунув вимогу активізації методів навчання дітей з опорою на їх особистий досвід, необхідності систематичної трудової підготовки, яка, з одного боку, повинна озброювати дітей корисними практичними вміннями і навичками, а, з іншого боку, – сприяти формуванню позитивних моральних якостей, притаманних трудовому народу.

Доцільно звернути увагу на те, що через теорію вільного виховання червоною ниткою проходить ідея розвитку, згідно з якою Ж.-Ж. Руссо стверджував, що від природи людина отримує тільки можливості для розвитку, слабку фізичну конституцію і деякі задатки, які вдосконалюються за допомогою виховання. «Справа не в тому, щоб пригнічувати природні якості, – пише педагог, – а навпаки розвивати їх». [4, с. 87]. Саме в цьому полягає головний принцип ідеї розвивального навчання за глибоким переконанням Ж.-Ж. Руссо.

Звертаючись до батьків і вихователів, Ж.-Ж. Руссо закликав їх розвивати в дитині природність, прищеплювати почуття волі і незалежності, прагнення до праці, поважати в ній особистість і всі корисні

розумні схильності.

З цього приводу Ж.-Ж. Руссо писав: «Пам'ятайте, що природа бажає, щоб діти були дітьми, перш ніж вони стануть дорослими. Батьки і вихователі найменше повинні домагатися того, щоб зробити своїх дітей здатними в ранньому віці до серйозних роздумів. Якщо ви хочете виховати розум вашого учня, виховайте сили, якими він повинен управляти» [3, с. 150].

Варто підкреслити, що погляди Ж.-Ж. Руссо на проблему розвивального навчання знайшли свій подальший розвиток у працях відомого швейцарського педагога Йоганна Песталоцці (1746–1827). Довгі роки вчений був прихильником такого відповідного методу виховання, який би сприяв розвитку розумових, фізичних і моральних сил кожної людини в їх повному обсязі.

Найважливіша мета виховання, за думкою Й. Песталоцці, – розвиток природних здібностей людини. Ним уперше було висунуто завдання психологізації навчання, тобто побудови його тим природним шляхом, яким користується сама природа для розвитку людського розуму. Навчання має бути спрямованим не стільки на накопичення знань, скільки на розвиток розумових здібностей. Процес навчання, згідно з його вимогами, повинен здійснюватися з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей, а для цього треба глибоко вивчати дитячу психологію. Таким чином, Й. Песталоцці зробив суттєвий внесок для подальшої розробки теорії розвивального навчання.

На початку 30-х рр. ХХ ст. відомий психолог Л. С. Виготський обґрунтував можливість і необхідність навчання, орієнтованого на розвиток дитини, як на свою безпосередню мету. За його переконаннями, оцінювати рівень розвитку дитини потрібно не лише за тим, що вона робить самостійно (актуальний рівень розвитку), а й за тим, що вона може робити з допомогою дорослого (зона найближчого розвитку). Водночас Л. Виготський не заперечував необхідності засвоєння школярами знань, умінь і навичок, однак їх він вважав не кінцевою метою навчання, а лише засобом розвитку учнів. З огляду на це, він радив учителям початкової школи вчити дитину новому, просуваючи її в розвитку, даючи їй змогу зробити більше, ніж вона може [1, с. 268].

А вже в 50–60-ті роки ХХ століття життя (виробництво і наука) рішуче зажадала від педагогіки розробки проблемного навчання, в якому розвивалися б розумові здібності школярів. І саме в 60-ті рр. ХХ ст. Л. В. Занковим у структурі Академії педагогічних наук була організована лабораторія, яка займалась розробкою технології розвивального навчання у початкових класах.

Вже в початкових класах створюються умови для розвитку здатності до самоосвіти. Розмиваються стандартні частини уроку: опитування, пояснення, закріплення. Пізнання учнів рухається при постійному тісному

переплетенні нових знань з раніше отриманими.

В основі занять у школі, згідно з теорією Л. Занкова, повинно бути невимушене спілкування вчителя з учнями. Дидактична система Л. Занкова акцентує увагу вчителя на розвитку в дітей уміння мислити, спостерігати, діяти практично.

Деякі дослідники, проте, вважають, що ця система добре розвиває емпіричне і недостатньо теоретичне. Технологію Л. В. Занкова запатентували у ряді європейських країн (Франція, Німеччина, Чехія).

Як відомо, у 60–80-ті рр. ХХ ст. була розроблена концепція розвивального навчання школярів під загальним керівництвом Д. Б. Ельконіна і В. В. Давидова. Так, В. В. Давидов у книзі «Проблеми розвиваючого навчання» виклав психолого-педагогічні основи зазначеного навчання й підкреслив, що «завданням шкільної реформи відповідає лише така теорія, яка враховує розвиваючу роль навчання й виховання у становленні особистості дитини»[2, с. 78].

Технологія розвивального навчання Ельконіна-Давидова принципово відрізняється від інших тим, що акцент у ній робиться на розвиток теоретичного мислення школярів, під яким розуміється словесно виражене розуміння людиною походження тієї або іншої речі, того чи іншого явища, поняття.

Вивчення та узагальнення праць В. Давидова, Л. Занкова, Д. Ельконіна приводить до висновку, що важливим у процесі реалізації ідей розвивального навчання є підхід учителя до виявлення результатів навчання. Першорядним є виявлення того, які зміни відбувалися у розвитку кожного школяра – розвиток спостережливості, мислення, емоційно-вольових якостей, потреб (наприклад, бажання навчатися), ціннісних орієнтацій (ставлення до оточуючого довкілля, до себе та ін.).

Доцільно зауважити, що показники успішності розглядаються лише в єдності з показниками розвитку. Оцінки стають лише засобом відбиття наслідків засвоєння навчальної програми.

Зазначена система стала поширюватися в масовій школі Радянського Союзу в 80–90-х роках ХХ століття. Як свідчить досвід, навчання за цією системою значно підвищує теоретичний рівень освіти за рахунок навчання школярів не лише знанням та практичним умінням, а й науковим поняттям, художнім образам, моральним цінностям. Мета вчителя – вивести особистість кожного учня в режим розвитку, пробудити в нього потребу в пізнанні.

Таким чином, ідея розвивального навчання знайшла своє відображення у працях: М. Монтень, Я. А. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, Й. Г. Песталоцці, Д. Б. Ельконіна, В. В. Давидова, Л. В. Занкова, Л. С. Виготського та інших дослідників. Аналіз науково-педагогічних джерел свідчить про те, що найпоширенішою у масовій початковій школі є методика розвивального навчання, розроблена науковими колективами під

керівництвом російських психологів і педагогів Л. Занкова, Д. Ельконіна і В. Давидова. Особливу увагу автори методики приділяли питанням постановки навчального завдання та підходу учителя до виявлення результатів навчання. Ця система є актуальною і в наш час, але, на жаль, не всі школи та вчителі використовують педагогічно цінні ідеї видатних педагогів. До тематики подальших наукових пошуків у цьому напрямі можна віднести проблему організації розвивального навчання в провідних країнах світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования / Л. С. Выготский. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1956 – С. 268–269.
2. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения / В. В. Давыдов. – М. : Педагогіка, 1986. – 197 с.
3. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва : навчальний посібник / В. Кравець. – Тернополь, 1996. – 436 с.
4. Пискунов А. И. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики / А. И. Пискунов. – М., 1981. – 528 с.
5. Эльконин Д. Б. Психология обучения младшего школьника / Д. Б. Эльконин. – М. : Знание, 1974. – 245 с.